

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University

ภาคผนวก

เนื้อเรื่องที่ปรากฏในอุบัตัม (เรื่องย่อ)

สังข์ศิลป์ชัย (สินไซ)

ต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทย โดยนายปรีชา พิณทอง โรงพิมพ์ศิริธรรม

ที่นครเปงจาล พระยาสุรราช เป็นเจ้าเมือง มีน้องสาวรูปงามชื่อนางสุมนทา วันหนึ่งนางไปชมสวน มียักษ์กุมภคณ์มาอุ้มเอานางไปยังเมืองอโนราช แล้วแต่งตั้งเป็นมเหสี พระยาสุรราชเสียใจมาก จึงออกบวชติดตามไปถึงเมืองจำปา และได้พบธิดาทั้ง 7 ของนันทะเศรษฐี จึงลี้กและขอนางเป็นมเหสี พระยาสุรราชเรียกมเหสีทั้ง 8 มา ให้ทุกนางตั้งจิตอธิษฐานขอเอาลูกชายผู้มีบุญฤทธิ์มาเกิด เพื่อจะได้ติดตามเอานางสุมนทากลับคืนมา พระอินทร์ได้ส่งเทพ 3 องค์มาเกิดในท้องนางทั้งสอง องค์หนึ่งเกิดเป็นสีโห (หัวเป็นช้าง) เกิดในท้องเมียหลวง องค์สองคือสังข์ (เป็นคน) และสังข์ทอง (หอยสังข์) เกิดในท้องเมียน้อย เมียหลวงคนได้คนสามัญมากเกิด โหรหลวงได้ทำนายว่าลูกที่เกิดจากเมียน้อยและเมียหลวงจะเป็นผู้มีบุญ คำทำนายของโหร ไม่เป็นที่พอใจของมเหสีทั้งหก มเหสีทั้งหกจึงว่าจ้างให้โหรทำนายใหม่ โหรเห็นแก่อำมิสสินจ้างจึงทำนายใหม่ว่าลูกที่เกิดจากมเหสีทั้ง 6 มีฤทธิ์เดชมาก ลูกที่เกิดจากนางจันทาและนางลุน เป็นทั้งคนทั้งสัตว์ เกิดมาอาภัพ อับปริยและจัญไร เมื่อประสูติ พระยาสุรราชจึงขับไล่นางจันทา นางลุน พร้อมพระโอรสออกจากเมือง พระอินทร์เล็งเห็นความทุกข์ยาก จึงมาเนรมิตเมืองไว้ต้อนรับให้ได้อยู่อาศัย ยังเมืองนครศิลป์แห่งนี้ พระยาสุรราชเมื่อขับไล่เมียแล้วให้โอรสทั้งหกไปตามเอาน้องสาวของตนคืนจากยักษ์กุมภคณ์ โอรสทั้งหกหลงทางมายังเมืองนครศิลป์ และได้โกหกศิลป์ชัย ให้ส่งสัตว์ป่าเข้าเมืองด้วย เพื่อเป็นพยานว่าพวกของตนได้พบกับศิลป์ชัยแล้ว เมื่อถึงเมืองโอรสทั้งหกก็โอ้อวดกับบิดาว่า พวกเขามีอำนาจเรียกสัตว์ทุกชนิดเข้าเมืองได้ ทุกคนก็หลงเชื่อว่าโอรสทั้งหกมีอำนาจ เมื่อบิดาสั่งให้โอรสทั้งหกติดตามหาอา พวกเขาก็มาโกหกศิลป์ชัยว่าบิดาสั่งให้ศิลป์ชัยไปตามหาอา ถ้าได้อาคืนความผิดที่แล้วมาพ่อจะยกโทษให้ ศิลป์ชัยและน้องไปถึงด่านภูซวง กุมารทั้งหกไม่กล้าเดินทางต่อไป ให้สังข์ทองกับศิลป์ชัยเดินทางต่อไปรบกับยักษ์ฆ่ายักษ์ตาย เอาอาคืนมาได้ เมื่อถึงแม่น้ำใหญ่ กุมารทั้งหกผลักศิลป์ชัยตกเหว และบอกอาว่าศิลป์ชัยตกน้ำตาย อาไม่เชื่อจึงเอาผ้าสะไบ ปิ่นเกล้าและข้อผมเสี่ยงทายไว้ เมื่อกลับมาถึงเมือง พระยาสุรราชได้จัดงานต้อนรับ และทราบความจริงว่ากุมารทั้งหกเป็นคนโกหกมาโดยตลอดจึงถูกลงโทษขังคุกพร้อมมารดาของตน พระยาสุรราชพร้อมน้องสาวเชิญเอานางจันทาและนางลุน พร้อมศิลป์ชัย สีโหและสังข์ทองเข้ามาในเมือง

อภิเชษฐศิลปชัยให้เป็นเจ้าเมืองเปงจาล ต่อมาศิลปชัยได้ปล่อยให้คนทั้งหมดออกจากคุก ปกครองบ้านเมืองเป็นสุขสืบมา ส่วนยักษ์กุมภคณันั้น พระยาเวสสุวัณได้ชุบชีวิตคืนชีพขึ้นมา คิดถึงนางสุมนทาผู้เป็นมเหสี จึงไปสวามิภักดิ์จากศิลปชัย และทั้งสองอยู่เป็นสุขตราบนานอายุ

พระลักพระลาม

เริ่มเรื่องกล่าวถึงว่า เป็นเรื่องในชาดก พระโพธิสัตว์เกิดมาใช้ชาติ มีท้าวฮามมะนาสวณ (ราพนาสูร-ทศกัณฐ์) ครองเมืองลงกา ได้มีโอกาสเรียนวิชาแปลงกายจากพระอินทร์ วันหนึ่ง พระอินทร์ไม่อยู่ท้าวฮามมะนาสวณได้แปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าห้องนางสุชาดาซึ่งเป็นมเหสีของ พระอินทร์ นางสุชาดาทราบภายหลังว่าเป็นพระอินทร์ตัวปลอม นางจึงกราบทูลพระอินทร์ให้ทราบ เรื่อง และพระอินทร์ได้เล็งเห็นว่านางจะสิ้นบุญที่จะอยู่ในสวรรค์ จึงให้นางไปเกิดในโลกมนุษย์เพื่อ ชดใช้กรรมที่ทำผิด นางไปเกิดในครรภ์มเหสีของท้าวฮามมะนาสวณ เมื่อคลอดมาเป็นธิดาโอร ทำนายว่า นางจะเป็นผู้สร้างความเดือดร้อนให้บ้านเมืองและเผ่าพงศ์ยักษา ท้าวฮามมะนาสวณจึง ให้นางไปปล่อยไว้ในป่าหิมพานต์ ด้วยบุญญาธิการของนาง ฤาษีพบเข้าจึงเก็บมาเลี้ยง ตั้งชื่อว่า สิดา เมื่อเจริญวัยมีโฉมงามมากเป็นที่เลื่องลือไปทุกหัวเมือง ท้าวฮามมะนาสวณจึงได้ส่งขอมาโดย ไม่ทราบว่าเป็นธิดาของตน ฤาษีไม่ขัดข้องและให้ยกศรเลี้ยงทายหากคู่ควรก็จะยกศรได้ แต่ท้าว ฮามมะนาสวณยกไม่ได้

กล่าวถึงเมืองศรีสัตตนาคร พระลามครองเมืองอยู่อย่างสันติสุข ยังไม่มีคู่ครอง เมื่อทราบ เรื่องจึงได้ไปสุขอนางพร้อมกับพระลัก ด้วยบุญญาธิการของพระลามทำให้ยกศรได้ จึงได้นางสิดา จันทะแจ่มเป็นมเหสีแต่ก่อนกลับไม่ได้ร่ำลาฤาษี ทำให้ฤาษีโกรธมากจึงสาปทั้งสองให้มีอันเป็นไป พลัดพรากจากกันไม่ได้ครองคู่

ขณะที่ทั้งสามคนเดินทางกลับเมืองศรีสัตตนาคร ท้าวฮามมะนาสวณทราบเรื่องจึงมาเนรมิต เมืองศรีสัตตนาครแต่พระลามรู้ว่าไม่ใช่เมืองจริงจึงแปลงศรทำลายเมืองเสีย ท้าวฮามมะนาสวณจึงออก อุบายแปลงตัวเป็นกวางทองลักพานางสิดาไป ระหว่างทางผ่านมาถึงเมืองพระยาครุฑซึ่งเป็นเพื่อน กับพระลาม เมื่อทราบเรื่องเข้าจึงเข้าขัดขวางแต่รบแพ้ท้าวฮามมะนาสวณ พระลามพระลักออก ติดตามนางสิดามาจนถึงต้นมณีโคตร พระลามเสวยผลมณีโคตรกิ่งทางทิศใต้ก็กลายร่างเป็นลิง พระลักเสวยผลกิ่งด้านที่ชี้ขึ้นฟ้าจึงมีรูปสวยงามกว่าเดิม พระลักอยู่เฝ้าลิงพระลามในป่านั้น

กล่าวถึงฤาษีตนหนึ่งมีภรรยาชื่อ นางอินทา พระอาทิตย์มาเป็นชู้กับนางอินทา มีลูกมา 3 คน คือ สังคิบ (สุครีพ) พะลีจันทร์ (พาลี) และธิดาชื่อ นางแก้วแพงศรี ฤาษีแปลกใจว่าลูกทั้งสามไม่ มีลักษณะนิสัยเหมือนตนเลย จึงนำลูกทั้งสามไปเสี่ยงทายน้ำ ปรากฏว่าสังคิบและพะลีจันทร์ไม่ใช่ ลูกตนจึงลอยไปตามน้ำ ส่วนธิดาไม่ลอยตามน้ำไป ฤาษีจึงเนรมิตเมืองให้สังคิบและพะลีจันทร์ เสร็จแล้วพาธิดากลับอาศรม นางอินทาเมื่อทราบเรื่องโกรธฤาษีมาก จึงจับนางแก้วแพงศรีเหวี่ยง

ไปถึงภูเขา นางแก้วแพงศรีเดินอยู่ในป่าจนมาถึงต้นมณีโคตร นางก็กินลูกมณีโคตรทางทิศใต้ก็กลายเป็นลิง ลิงพระลามและลิงนางแก้วแพงศรีได้สมสู่กัน มีลูกออกมาเป็นลิงเผือก ชื่อ หูละมาน (หนูมาน) พระลัทธิผู้เฝ้าลิงพระลามอยู่เป็นนานหลายปีพยายามหลอกล่อให้ลิงพระลามมากินลูกมณีโคตรกิ่งที่ชี้ฟ้า จนในที่สุดก็ได้กลับร่างเป็นมนุษย์ พระลามพระลัทธิจึงออกเดินทางตามนางสีดาต่อไป

กล่าวถึงควายหวัละพี (ทรพี) เมื่อฆ่าพ่อเสร็จแล้ว ได้เดินทางมายังเมืองสังคิบพะลิจันทร ควายหวัละพีทำรบกับพะลิจันทรในถ้ำ พะลิจันทรไปรบกับควายหวัละพีชนะ เหล่าเสนาจึงพร้อมใจยกเมืองให้พะลิจันทรครอบครอง ส่วนสังคิบโกรธน้องที่ช่วงชิงเมืองจึงไล่ฆ่าพะลิจันทรจนต้องหนีออกจากเมืองด้วยความเสียใจ พระลัทธิพระลามเดินทางมาพบเข้าจึงไต่ถาม ทั้งสามเดินทางเข้าเมืองรบกับสังคิบและฆ่าสังคิบตาย พะลิจันทรจึงขอให้พระลามครองเมือง พระลามคิดถึงลูกและเมียจึงสั่งให้พระลัทธิกับพะลิจันทรไปนำมามีอยู่ในเมือง ทั้งสองพยายามทำให้ลิงแม่ลูกกินผลมณีโคตรกิ่งที่ชี้ฟ้า นางแก้วแพงศรีกลายเป็นมนุษย์ได้ดังเดิม ส่วนลิงหูละมานมีกรรมแต่ชาติก่อนจึงไม่สามารถกลับร่างได้ ทั้งหมดพร้อมด้วยลิงเผือกจึงพากันกลับมายังเมือง

พระลามให้หูละมานไปติดตามนางสีดาจนทะแยมที่เมืองลงกา หูละมานรบกับท้าวฮบมะนาสวณและเผ่าเมืองลงกา ภายหลังพระลามเตรียมพลทหารเมืองสังคิบไปยังเมืองลงกา พระลามให้สร้างสะพานหินข้ามไปยังเมืองลงกา หูละมานได้พบกับนางมัลลิกา (มัจฉา) สมสู่กันมีลูกชื่อ ท้าวอุทธา (มัจฉานุ) เมื่อสร้างสะพานเสร็จพระลามก็ยกทัพเข้าเมืองลงกาชนช้างกับท้าวฮบมะนาสวณจนชนะ ท้าวฮบมะนาสวณจึงไปขอกำลังเพื่อนชื่อโมกกะลักมาช่วยรบ พระลามถูกหอกโมกกะลัก หูละมานต้องไปเที่ยวหาamarรักษาพระลาม พระลามเมื่อปราบท้าวฮบมะนาสวณได้แล้วจึงเวนเมืองให้ท้าวเสตถะราช (โอรสท้าวฮบมะนาสวณ) พระลามพานางสีดา กลับเมืองศรีสัตตนาคน และให้พะลิจันทรไปครองเมืองสังคิบตามเดิม

พระลามพานางสีดาจนทะแยมกลับมายังเมืองศรีสัตตนาคน นางสีดาวาดรูปท้าวฮบมะนาสวณ พระลามโกรธจึงสั่งประหารชีวิต พระลัทธิไม่ฆ่าและปล่อยนางไป นางไปอาศัยอยู่กับฤาษีและประสูติโอรสที่นางตั้งครรภ์ก่อนที่จะสั่งประหาร (ไม่ปรากฏชื่อโอรส) เมื่อโอรสเจริญวัยก็ไปเล่นกับเด็กเลี้ยงควาย รังแกเด็กเลี้ยงควาย ชาวบ้านนำความขึ้นทูลพระลาม พระลามสั่งให้หูละมานไปปราบ แต่หูละมานสู้ไม่ได้ถูกมัดส่งกลับมา พระลามจึงสั่งให้เสนาไปสอบถามว่าเป็นลูกใครจึงมีฤทธิ์มาก ในที่สุดก็ทราบว่านางสีดาจนทะแยมยังไม่ตาย จึงให้ไปรับนางสีและโอรสกลับเข้าเมือง

เวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์

กัณฑ์ที่ 1 กัณฑ์ทศพร

เนื้อเรื่อง

เมื่อครั้งอดีตกาลที่ล่วงมานานครสีพีรัฐบุรุษนั้นมีพระราชานามสีพีราช ทรงครองเมืองโดยทศพิธราชธรรมพระราชาทรงยกบัลลังก์ให้พระโอรสขึ้นเสวยราชย์แทน เมื่อเจริญวัยสมควรแล้วพระราชโอรสมีพระนามว่า "สัณชัย" และได้อภิเษกกับพระนางมุลดีพระธิดาแห่งราชากรุงมัททราชพรจากภพสวรรค์แต่ปางก่อนนั้นมุลดีเทวีเสวยชาติเป็นอัคมเหสีของพระอินทร์เมื่อจะสิ้นพระชนมายุจึงขอกัณฑ์ทศพรจากพระอินทร์ได้ 10 ข้อทั้งยังเคยโปรยผงจันทร์แดงถวายพระวิปัสสีพุทธเจ้าและอธิฐานให้ได้เกิดเป็นมารดาพระพุทธรเจ้าด้วย พร 10 ข้อนั้นมีดังนี้

1. ขอให้เกิดในกรุงมัททราช แคว้นสีวี
2. ขอให้มิดวงเนตรคมงามและด้าขลิบดังลูกเนื้อทราย
3. ขอให้มีความขำดังสร้อยคอนกยูง
4. ขอให้ได้นาม "มุลดี" ดังภพเดิม
5. ขอให้มิพระโอรสเกริกเกียรติที่สุดในชมพูทวีป
6. ขอให้พระครรภ์งาม ไม่ปองนูนดังสตรีสามัญ
7. ขอให้พระันแปลงปลั่งดังงามไม่ยานคล้อยลง
8. ขอให้เส้นพระเกศาด้าขลิบตลอดชาติ
9. ขอให้ผิวพรรณละเอียดบริสุทธิ์ดุจทองคำธรรมชาติ
10. ขอให้ได้ปลดปล่อยนักโทษที่ต้องอาญาประหารได้

กัณฑ์ที่ 2 กัณฑ์หิมพานต์

เนื้อเรื่อง

ได้มาเกิดเป็นอัครชายาของพระราชานแคว้นสีพีรัฐสมดังคำพระอินทร์นั้นพระนางยังมีพระสิริโฉมงามตามคำพรอีกด้วย ครั้นเมื่อทรงพระครรภ์ครบ 10 เดือนพระอินทร์ก็ทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์มาจุติในครรภ์พระนางประสูติพระกุมารวันหนึ่งพระนางมุลดีทรงทูลขอพระราชาประพาสพระนครเมื่อขึ้นสิวิกาเสลี่ยงทองเสด็จลี้ภัยจร ไปถึงตรอกทางของเหล่าพ่อค้าก็เกิดปวดพระครรภ์และทรงประสูติพระราชโอรสกลางตรอกนั้น พระราชกุมารจึงได้พระนามว่า "เวสสันดร" ในวันที่พระราชกุมารทรงประสูติพญาช้างฉัททันต์ได้นำลูกช้างเผือกเข้ามาในโรงช้างต้นช้างเผือกคู่เผือกคู่บารมีนั้นมีนามว่า "ปัจฉิมาเคนทร์" พระราชกุมารเวสสันดรทรงบริจาคนตั้งแต่ 4-5

ชั้นชา ทรงปลดปิ่นทองคำและเครื่องประดับเงินทองแก้วเพชรให้แก่นางสนมกำนัลทั่วทุกคนถึง 9 ครั้งเพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณภายภาคหน้า เมื่อทรงเจริญชันษาได้ 9 ปีก็ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะบริจาคเลือดเนื้อและดวงหทัยเพื่อมุ่งพระโพธิญาณในกาลข้างหน้าอย่างแน่วแน่ครั้นถึงวัย 16 พรรษาก็แตกฉานในศิลปวิทยา 18 แขนง ทรงได้ขึ้นครองราชย์และอภิเษกกับพระนางมัทรีและมีพระโอรสกับพระธิดาพระนามว่า “ชาลี कुमार” และ “กัณหากุมารี” อันหมายถึงห้วงทองบริสุทธิ์ เวลาต่อมาเมืองกลิงครัฐเกิดกบฏผู้คนเล็งผิดฤดูกาลข้าวยากมากแพ่งเป็นที่ยากเชิญทุกชีร่อนไปทั่วชาวนครมาชุมนุมร้องทุกข์หน้าวังกันแน่นขนัด พระเจ้ากลิงคราชจึงทรงถือศีล 7 วันเพื่อขอบุญกุศลช่วย ทว่าฝนฟ้าก็ยังแล้งหนักอำมาตย์จึงทูลให้ทรงขอช้างเผือกแก้วปัจฉิมนิเทศของพระเวสสันดรด้วยว่าพระเวสสันดรกษัตริย์สี่พิรุณนั้นซึ่งช้างคู่บารมีไปไหนใดก็มีฝนโปรยปรายชุ่มชื้นไปทั่วแคว้นพระเจ้ากลิงคราชจึงส่ง 8 พราหมณ์ไปทูลขอช้างแก้วจากพระเวสสันดรเมื่อได้ช้างแก้วจากพระเวสสันดรแล้วพราหมณ์ก็ขี่ช้างออกจากกรุง บรรดาชาวนครเห็นช้างพระราชาก็รูกันเข้าล้อมและตะโกนด่าทอจะทำร้ายพราหมณ์ทั้ง 8 คนแต่พราหมณ์ทวาดตอบว่าพระเวสสันดรพระราชนัดดาช้างให้พวกตนแล้ว เมื่อพราหมณ์นำช้างแก้วไปถึงเมืองฝนฟ้าก็โปรยปรายลงมาเป็นที่ยินดีทั้งแคว้นแต่ในกรุงสี่พันนั้นก็กลับอลหม่านมหาชนต่างมาชุมนุมที่หน้าพระลานร้องทุกข์พระเจ้ากรุงสัณฐียว่าพระเวสสันดรยกพระยาศสารถบ้านเมืองให้คนอื่น ผิดราชประเพณีเกรงว่าอีกต่อไปภายหน้าอาจยกเมืองให้คนอื่นก็ได้ขอให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากนครเถิด

กัณฑ์ที่ 3 กัณฑ์ทานกัณฑ์

เนื้อเรื่อง

พระเจ้ากรุงสัณฐียจำต้องเนรเทศพระราชโอรสด้วยเสียพระทัยนักพระนางผุสดีทูลขออภัยโทษก็เป็นผลสำเร็จ พระเวสสันดรทูลลาพระมารดาพระบิดาและขอบริจาคทานให้พิธีสัตตสตกมหาทาน คือ ช้าง ม้า โคนม รถม้า ทาสและทาสี อย่างละ 700 บริจาคให้คนทั่วไป สัตตสตกมหาทานนั้น คือ ช้าง 700 เชือก ม้า 700 ตัว โคนม 700 ตัว รถม้า 700 คัน นารี 700 นาง ทาส 700 คน ทาสี 700 คน ผ้าอาภรณ์ 700 ชิ้น เสด็จออกจากนครพระนางมัทรีพาพระโอรสและพระธิดาตามเสด็จออกป่าด้วยมีทรงยอมอยู่ในวังแม้พระเวสสันดรจะยับยั้งห้ามปราชญ์ให้มาตกระกำลำบากด้วยกันในปาระหว่างทางที่เสด็จขึ้นราชรถทองไปนั้นมีพราหมณ์วิ่งมาทูลขอม้าบ้างขอราชรถบ้าง พระเวสสันดรก็ยกให้ทั้งสิ้นในที่สุดจึงต้องทรงอุ้มพระโอรสและพระธิดาเสด็จเข้าป่าไป

กัณฑ์ที่ 4 กัณฑ์วนประเวศน์

เนื้อเรื่อง

เมื่อเสด็จด้วยพระบาทถึงเมืองเจตวัน พระราชาเสด็จมาต้อนรับและทูลเชิญให้ครองเมืองเจตวันนั้น แต่พระเวสสันดรขอไปบำเพ็ญเพียรในป่า กษัตริย์เจตวันจึงรับสั่งให้เจตบุตรคอยอารักขาในป่า และถวายน้ำผึ้งและเนื้อให้พระเวสสันดรด้วย เมื่อพระเวสสันดรเดินทางมาถึงเขาวงกต พระนางมัทรีและชาลิภุมาร กัณหาภุมาริต่างก็เหน็ดเหนื่อยสะอื้นด้วยความลำบากยากเข็ญ พระเวสสันดรจึงทรงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นนุ่งห่มของนักบวช พระนางมัทรีก็ทรงบวชเป็นดาบสินี บำเพ็ญศีลกันในป่าอยู่ที่อาศรม พระนางมัทรีต้องปิดกวาดอาศรมทุกวันแล้วก็หาผลไม้ในป่า ตักน้ำมาเตรียมไว้ ในป่านั้นอุดมด้วยผลไม้ นานาชาติ มีสระโบกขรณีน้ำสะอาดใสไหลเย็น มีพฤกษาร่มรื่นและมีดอกไม้หอมหวานทั่วทั้งป่าราวกับวิมานทิพย์

กัณฑ์ที่ 5 กัณฑ์ชูชก

เนื้อเรื่อง

ชูชก ขอทานเฒ่าอีกด้านหนึ่งนั้น พรหมมณีนาม "ชูชก" ได้เที่ยวขอทานเก็บเงินได้ถึง 100 กษาปณ์ จึงนำเงินไปฝากเพื่อนไว้พลางคอยอดเตรียสืออย่างปิตินัก จากนั้นก็ออกเดินทางตระเวนขอเงินสับไป ส่วนพรหมมณีนั่งเฝ้าเก็บเงินไว้นานแล้ว เห็นว่าชูชกไม่มาเอาสักที คิดว่าชูชกคงจะตายไปแล้ว จึงชวนกันนำเงินนั้นออกมาใช้จ่ายจนหมดทั้งสิ้น ครั้นชูชกหวนกลับมาทวงเอาเงิน สองผู้เฝ้าก็ตกใจจึงนึกจะทำประการใด ด้วยความที่กลัวชูชกจะเอาความ จึงตกลงจะยกนางอมิตดาลูกสาวให้แก่ชูชกแทนเงินที่ใช้หมดไป นางอมิตดามีรูปงามและวัยสาว ส่วนชูชกนั้นเฒ่าชราและมีรูปลักษณะอุบาทว์อัปลักษณ์ยิ่งนัก เมื่อชูชกพานางอมิตดาไปอยู่กินด้วยกันที่หมู่บ้านทุนวิฐ พวกเมียพรหมมณีสืบกันต่างพากันวิษยาอิจฉานางอมิตดา พรหมมณีทั้งหมู่บ้านก็ชื่นชม นางอมิตดาจนมาหุบดีเมียดนกันทุกวัน ด้วยเพราะนางอมิตดานั้นเป็นบุตรกตัญญู เมื่อมาอยู่กับชูชกก็ปรนนิบัติรับใช้ทุกประการมิให้ขาดตกบกพร่อง วาจากี้ไพละมีเคยขึ้นเสียงเหล่าเมียของพรหมมณีจึงมาดักนางอมิตดาที่ทาน้ำ รุมด่าว่านางอมิตดาที่มาเป็นเมียชูชกน่าเกลียดตัวเหม็นน่าขยะแขยง ยอมรับใช้ตาเฒ่าทุกอย่างน่าสมเพช นางอมิตดาถูกรุมด่าก็หัวหมอน้ำร้องไห้กลับบ้านบอกแก่ชูชกว่าจะไม่ไปดักน้ำและไม่ทำงานบ้านอีกแล้ว ขอให้ชูชกไปทูลขอภักษนาจากพระเวสสันดรมาช่วยงานบ้านก็แล้วกัน ด้วยความรักภรรยา เฒ่าชูชกจึงเตรียมข้าวตุ๋น และถั่วงาใส่ยามออกเดินทางไปยังเขาวงกตทันทีในระหว่างเดินทาง ตาเฒ่าชูชกแวะเวียนถามชาวบ้านว่า พระเวสสันดรเสด็จประทับอยู่ ณ ที่แห่งใด พวกชาวบ้านต่างก็ขำขันหัวเราะใส่ขอทานเฒ่า แล้วขับไล่ด้วยถ้อยคำหยาบคายต่าง ๆ ว่าเป็นไอ้พวกจัญไร มักขอเอาทุกอย่างจนพระเวสสันดรตรึงการ

ลำบาก เฒ่าซุกขกเดินดุ่มเข้าป่าไปเจอสุนัขของเจตบุตรที่อารักขาป่า สุนัขต่างวิ่งกรูเข้าไล่กัดขอราน
เฒ่า จนต้องวิ่งขึ้นต้นไม้ด้วยตกใจเสียขวัญ

กัณฑ์ที่ 6 กัณฑ์จุลพน

เนื้อเรื่อง

พรานเจตบุตรผู้มีรูปร่างกำยำไว้หนวดแดงหน้าตาถ่มมึงทั้ง ก็ถือหน้าไม้อาบยาพิษมาหา
ซุกขกหมายจะฆ่าให้ตาย ตามคำสั่งกษัตริย์เจตรัฐ เฒ่าซุกขกเจ้าเล่ห์คิดอุบายเอาตัวรอดจึงตัวสั้น
งมงีรือร้องว่า ตนเองเป็นราชทูตของพระราชา มาทูลเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับวัง เพราะ
พระราชาทรงอภัยโทษแล้ว พรานเจตบุตรได้ยินก็ดีใจจึงเชื่อคำเท็จนั้น จึงจัดเสบียงเพิ่มให้ซุกขกและ
ชี้ทางให้อีกด้วย

กัณฑ์ที่ 7 กัณฑ์มหาพน

เนื้อเรื่อง

เฒ่าซุกขกเดินทางไปกลางป่า พบฤๅษีอัตจุจก็เล่าความเท็จอีก ฤๅษีจึงยอมชี้ทางไป
อาศรมของพระเวสสันดร เมื่อไปถึงเป็นเวลาพลบค่ำ เฒ่าซุกขกก็ซ่อนตัวบนชะง่อนเขาด้วยคิดว่า
ต้องรอรุ่งเช้าให้พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ เพราะนางคงไม่ยอมยกลูกให้ใครแน่

กัณฑ์ที่ 8 กัณฑ์กุมาร

เนื้อเรื่อง

เคราะห์ร้ายมาถึงและในคืนนั้นเอง พระนางมัทรีทรงสุบินร้ายว่า มีบุรุษผิวดำร่างสูง
ใหญ่นุ่งผ้าข้อมผ้าด สองหูหัดดอกไม้มแดง มือถือดาบใหญ่ ตรงเข้าจิกพระเกศาแล้วแทงดาบใส่ดวง
พระเนตร ควักดวงตาออกไปทั้งสองข้าง จากนั้นก็รัดพระอุระควักเอาพระทัยไปทั้งดวง พระนางร้อง
ลั่นสะดุ้งตื่นบรรทมพระวรกายสั่นสะท้าน รีบไปหาพระเวสสันดรเพื่อจะให้นายผ้น แต่เมื่อเข้าไป
ในอาศรมพระเวสสันดรก็ตรัสว่า "น้องหญิงจงเล่าความอยู่ที่ข้างนอกเถิด" พระนางมัทรีทูล
เล่าพระสุบินนั้นพระทัยสั่น พระเวสสันดรทรงทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้นในรุ่งเช้า แต่ทรงตรัสแก่พระ
นางว่าเป็นความตรากตรำลำบาก จึงทำให้เกิดธาตุวิปริตดังนี้ เมื่อรุ่งเช้าพระนางมัทรีมีนางสังหรณ์
ไม่อยากจะเข้าป่า จึงตรัสสั่งพระโอรสและธิดาให้อยู่ใกล้ ๆ เสด็จพ่อ ครั้นพระนางมัทรีไปแล้ว
เฒ่าซุกขกจึงรีบเข้าไปยังบริเวณอาศรมทันที เมื่อพระกุมารชาติเข้าไปถามต้อนรับ ซุกขกสังเกตเห็นว่า
พระกุมารเป็นเด็กฉลาด จึงทรงร้องทูลว่าไปด้วยหวังจะฆ่าให้กลัวแล้วหนีไป แล้วเฒ่าซุกขกก็เข้า
เฝ้าพระเวสสันดร พยายามอ้างถึงความลำบากยากเข็ญนานาประการ ในการเดินทางฝ่าอันตราย
มาถึงป่านี้ ก็เพื่อขอขียนบุตรไปช่วยงานที่บ้าน เนื่องจากตนจนยากไม่มีเงินซื้อหาได้ พระเวสสันดร
ทรงตรัสอนุญาต ชาติกุมารแอบได้ยินจึงพาน้องสาวไปซ่อนที่ใต้ใบบัวข้างสระน้ำเฒ่าซุกขกเห็นเด็ก

ทั้งสองหายไป ก็แก้งติเตียนตัดพ้อพระเวสสันดรด้วยคำบริภาษว่า "ไหนละที่พระองค์บริจาคทาน ปากยกให้แต่ไหนละเด็กร้ายทั้งสองคงจะคิดหนีไปแล้ว พระองค์มิได้มีจิตบริจาคทานตามที่ลั่น สัจจะไว้เลย" เมื่อสดับดั่งนั้น พระเวสสันดรจึงทรงเสด็จออกตามหาทั่วบริเวณชาติราชกุมารมียาก ให้พระราชบิดาออกร้องเรียกนานไป จึงจูงน้องออกมา พระเวสสันดรขอให้ค้นหาชาลี ติดตามเผ่า ชูชกไปเถิด แต่ให้ร่ำลาพระนางมัทรีก่อน เผ่าชูชกไม่ยอมฟัง ปรึกษาเชือกเถาวัลย์มาผูกมัด พระโอรสพระธิดา แล้วเอาหวายเชียนตีต่อหน้าพระเวสสันดร พลังอุกกระชากลากไปอย่าง โหดเหี้ยม ค้นหาชาลี ถูกตีรุนแรงก็ร่ำไห้หาพระบิดาพระมารดา พระเวสสันดรทรงกันแสง แต่ก็ตั้ง มั่นในสัจจะที่พระองค์ตั้งจิตไว้ ก่อนไปนั้นชูชกว่า ถ้าจะไถตัวค้นหาชาลีได้ต้องให้ ทาส ทาสี ช้าง ม้า โคนม ทองคำ สิ่งละ 100 แก่ชูชก ครั้นเมื่อเผ่ารำนำนาคัวพระกุมารและกุมารีไปแล้ว ก็ให้เกิด อัศจรรย์ดินฟ้าวิปริตครึ่นครื้น ฟ้าผ่าผ่าสายฟ้าฟาดไปทั่วป่าหิมพานต์

กัณฑ์ที่ 9 กัณฑ์มัทรี

เนื้อเรื่อง

รุ่งเช้าพระนางมัทรี เข้าป่าหาผลไม้ เกิดเหตุแปลกประหลาดมหัศจรรย์ ผลไม้เผือกมัน ช่างหายากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นมะม่วงมัน ลูกจันทน์ ลิ้นจี่ น้อยหน่า สาลี่ ละมุด พุทรา ไม่มีให้เก็บ เหมือนดั่งกับวันก่อน นางรีบย้อนกลับเคหา ก็เกิดพายุใหญ่ จนมีดครีมนิพพานทั่วทั้งป่า ท้องฟ้าสีแดง ปานเลือดละเลง ทั้งแปดทิศปรากฏมีดมนไปหมดอย่างไม่เคยมี พระนางทรงห่วงหน้าพะวงหลัง เกรงจะมีภัยต่อพระเวสสันดร ค้นหาและชาลี พระนางมัทรีรีบยกหาบใส่บาตรเดินทาง พอถึงช่อง แควระหว่างเขาศรี เป็นตรอกน้อยรอยวิถีทางที่เฉพาะจะต้องเล็ดจผ่าน ก็พบกับสองเสือสามสัตว์ มานอนสกัดหน้า เทวดาสามองค์แปลงร่างเป็นราชสีห์ เสือเหลือง เสือโคร่งสกัดทางนางไว้เพื่อมิให้ พระนางมัทรีติดตามค้นหาชาลีได้ทัน แต่ถึงกระนั้น เมื่อยามทุกข์เข้าปัดค้น ความรักลูก ความห่วง พระภักดา พระนางจึงก้มกราบวิงวอน ขอนหนทางต่อพญาสัตว์ทั้งสาม เมื่อได้หนทางแล้ว พระนาง ก็รีบเสด็จกลับอาศรมเมื่อมาถึงอาศรม ไม่พบค้นหาชาลี พระนางก็ร้องเรียกหาว่า ชาลี ค้นหา แม่ มาถึงแล้ว เหตุไฉนโยพระลูกแก้ว จึงไม่มารับเล่าหลากแกใจ แต่ก่อนร่อนชะโลมพร้อมเพรียง เจ้า เคยวิ่งระรี่เรียงเคียงข้างกันมารับพระมารดา เคยแย้มสรวลล่ำลวจร่า ระรื่นเรีงรับรับเอาขอทาน แล้วก็พากันกราบกรานพระชนนี พ่อชาลี ก็จะได้รับเอาผลไม้ แม่ค้นหา ก็จะอ่อนน้อมไหว้จะเสวยนม ผสมเนื้อพระเพลาพลาญ เจ้าเคยจ้อเลาะแม่ต่าง ๆ ตามประสาทารกเจริญใจ บัดนี้ลูกรักทั้งคู่ไป ไหนเสีย จึงมีมารับแม่เล่า ครั้นเข้าไปถามพระเวสสันดรก็ถูกตัดพ้อต่อว่าต่าง ๆ จนพระนางมัทรีถึง วิสัญญภาพลบลง พระเวสสันดรทรงปฐมพยาบาลจนพระนางมัทรีฟื้น แล้วจึงแจ้งความจริงว่า

พระองค์ได้ทรงยกลูกรักชายหญิงทั้งสอง มอบให้แก่ชุกไปแล้วตั้งแต่เมื่อวาน พระนางก็อนุโมทนาซึ่งทานนั้นด้วย

กัณฑ์ที่ 10 กัณฑ์สักกบรรพ

เนื้อเรื่อง

ขณะนั้นท้าวสหสนัยบนสวรรค์ เกรงว่าจะมีชายโศดมาทูลขอพระนางมัทรี จึงจำแลงกายเป็นนักบวชชรามาทูลขอพระนาง พระเวสสันดรทรงยินดีบริจาคทานให้ แต่นักบวชชราเมื่อได้รับแล้วก็ไม่เอาไป กลับถวายคืนแก่พระเวสสันดร โดยห้ามพระองค์ประทานนางแก่ผู้ใดอีก องค์อินทร์ประสาทพรก่อนกลับได้ประสาทพรให้พระเวสสันดร 8 ประการ คือ

1. ให้ทรงได้รับอภัยโทษ
2. ให้ทรงช่วยคนถูกฆ่าได้
3. ให้ไพร่ฟ้าได้พึ่งพา
4. ให้มั่นคงในเมเหสี ไม่ลุ่มหลงสตรีอื่น
5. ให้ได้สืบสันตติวงศ์
6. ให้มีสิ่งของบริจาคทานมิสิ้น
7. ให้มีอาหารทิพย์พอเพียงทุกรุ่งเช้า
- 8) ให้ได้สำเร็จพระโพธิญาณ แล้วท้าวสหสนัยก็เนรมิตรร่างเป็นพระอินทร์เหาะขึ้นฟ้า

ไปทันที

กัณฑ์ที่ 11 กัณฑ์มหาราช

เนื้อเรื่อง

ด้านชุกเฒ่านั้นจุดลากสองกุมารน้อยไปพลงทนต์ไปพลง ด้วยหวังจะกลับไปหาภรรยาโดยเร็ว เมื่อถึงทางแยกเข้าเมืองกลิงคราฐ เทพดาเกิดบันดาลให้ชุกเดินเข้ามาในเมืองสีหิรัฐ พระเจ้ากรุงสัญชัยก็ได้ทรงสุบินประหลาดว่า มีชายอัปลักษณ์นำดอกบัวตูมและดอกบัวบานมาถวายให้ พระองค์รับมาทักที่พระภรรณแล้วก็ทรงตื่นบรรทม เหล่าโหรก็ถวายคำทำนายว่า พระราชวงศ์ที่จากพลัดไปจะเสด็จคืนวัง วันรุ่งขึ้นนั้นเฒ่าชุกจึงกุมารน้อยผ่านหน้าพระลาน พระราชาทรงเจลยวพระทัย จึงให้เรียกตัวเฒ่าอัปลักษณ์และกุมารน้อย มอมเมมแต่ผิวพรรณเปล่งปลั่งนั้นเข้ามาเฝ้า เมื่อพระราชาสอบถาม ชุกก็กราบทูลว่าได้รับบริจาคมาได้ไปจุดคร่ำมาที่ใด พระราชาจึงทรงรู้ว่า 2 กุมารน้อยนั้นเป็นหลานของพระองค์ จึงทรงไถ่ตัวหลานและพระราชทานรางวัลให้แก่ชุกมากมาย ทั้งยังจัดอาหารคาวหวานชั้นเลิศมาให้แก่ชุกอีกด้วย ขอทานเฒ่าไม่เคยเห็นอาหารชั้นดี มีความโลภจะกินให้หมด จึงกินเข้าไปไม่หยุดจนกระทั่งท้องแตกตายไป พระราชาเจ้า

กรุงสัจยทรงจัดพิธีเวียนเทียนบายศรี สมโภชรับขวัญหลานเป็นที่ยิ่งใหญ่สมเกียรติ ครั้นแล้วก็ทรงถามถึงพระนางมัทรีและพระเวสสันดร ที่จากไปนานเป็นเวลา 1 ปี 15 วันแล้ว "พระมารดาทรงลำบากเหลือแสนพระเจ้าข้า ชาลีราชมารทูลพระราชาด้วยสระเสียดำสรดถึงนัก เสด็จคืนเวียงวังพระราชาก็ทรงให้จัดขบวนแต่งกองเกียรติยศ ยกออกนครไปรับพระเวสสันดร กลับสู่เวียงวังด้วยทรงคิดถึงราชบุตรและสำนักผิดแล้ว

กัณฑ์ที่ 12 กัณฑ์กษัตริย์

เนื้อเรื่อง

การเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้ากรุงสัจยและจตุรงค์เสนาเป็นขบวนเสด็จจากกรุงเชตุครนครหลวง ถึงเขาวงกตเป็นระยะทาง 60 โยชน์ เท่ากับ 960 กิโลเมตร กษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ได้มาพบกันด้วยในกลางป่า โดยมีได้คาดฝัน จึงได้ร่วมเดินทางไปยังเขาวงกตพร้อมกัน กองขบวนเกียรติยศ พร้อมมโหรีและไพร่พล ก็เคลื่อนสู่ป่าด้วยเสียงอันกึกก้องลั่นป่า พระเวสสันดรเข้าพระทัยว่า กองในพระราชวังคงจะมาประหารพระองค์ จึงทรงพาพระนางมัทรีไปหลบซ่อนในพุ่มไม้ ครั้นพระเจ้ากรุงสัจยบอกความให้ทราบ พระนางมัทรีก็ออกมาถวายบังคม ต่างก็รำให้ด้วยสลัดใจกันถ้วนทั่วในเคราะห์กรรมนี้ แม้บรรดาเสนาอำมาตย์และนางกำนัลต่างก็ร้องไห้กันทั่ว พระราชาตรัสให้พระเวสสันดราผนวชกลับคืนสู่เวียงวัง พระนางมุลดีก็ขอให้พระนางมัทรีคืนสู่พระราชวังเถิด พระนางมัทรีได้แต่กันแสงสวมกอดกัณหาพระธิดา และพระโอรสชาติไว้นับบอกด้วยทรงคิดถึงยิ่ง บริเวณป่าเต็มไปด้วยเสียงคร่ำครวญระงมจนหมดสติไปทั้งสิ้น พระอินทร์บนสรวงสวรรค์เล็งทิพยเนตรเห็นดังนั้น จึงทรงบันดาลสายฝนให้โปรยปรายเป็นอัศจรรย์ ในป่าชุ่มชื้นด้วยในโอกาสพรุขที่มีลาดให้ผู้ใดเปียกปอน บรรดาพระราชวงศ์ก็ทรงพินิจขึ้นมาด้วยความแค้นขึ้นปราโมทย์ หลังจากนั้นได้ขอลูกแก้วและทูลอาราธนาให้พระเวสสันดรทรงลาผนวช

กัณฑ์ที่ 13 นครกัณฑ์

เนื้อเรื่อง

เมื่อทรงลาผนวชแล้ว ทรงสั่งลาพระอาศรม รับเครื่องทรงกษัตริย์ แล้วเสด็จกลับไปครองเมืองสี่ที่พระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชย์ครองแผ่นดิน ทำให้ไพร่ฟ้าเสนาอำมาตย์มีสุขสงบกันทั่วทั้งแคว้น ชาวเมืองต่างก็หมั่นถือศีลบำเพ็ญกุศลตามลัทธิอริยฐานของพระเวสสันดร กษัตริย์เมืองกลิงคราฐก็นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืน เพราะบ้านเมืองมีฝนตกต้องตามฤดูกาลแล้ว พระเวสสันดรก็ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และยังคงทรงบริจาคทาน จนพระชนมายุได้ 120 พรรษา จึงสวรรคตแล้วไปปรากฏอุบัติเป็นท้าวสันดุสิตเทพบุตร บนสวรรค์ชั้นดุสิตรวมระยะเวลาที่พระเวสสันดร มัทรี ชาลี กัณหา ต้องนิราศจากพระนครไปอยู่ป่า เป็นเวลา 1 ปี 15 วัน